

Małgorzata Szwejkowska, *Skazani z zaburzeniami
preferencji seksualnych. Studium karnoprawne
i kryminologiczne*, Olsztyn 2013

W opublikowanej w ubiegłym roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego książce Małgorzata Szwejkowska podejmuje analizę niezwykle aktualnej, a także złożonej problematyki przestępczości seksualnej w jej najbardziej kontrowersyjnym aspekcie — sprawców czynów zabronionych popełnionych w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. Przy dynamice i temperaturze toczącej się w przestrzeni publicznej debaty dotyczącej tych zagadnień trudno nie przyznać, że wybór tematu pracy był nader trafny. Ta pozytywna ocena ulega wzmocnieniu przy uwzględnieniu pesymistycznej konstatacji, że w prowadzonym na gruncie krajowym ożywionym dyskursie w tym temacie ton zdają się nadawać opinie nacechowane politycznym koniunkturalizmem, stereotypami, a nawet chęcią odwetu, z którymi muszą się zmierzyć argumenty naukowe. Co gorsza, ta niekorzystna tendencja częściowo znajduje przełożenie na efekty intensywnie prowadzonego procesu legislacyjnego, stanowiąc przedmiot licznych wypowiedzi krytycznych ze strony doktryny¹. Lekceważenie w tym procesie stanowiska

¹ M. Filar, *Polityka kryminalna czy polityka? (Nowelizacja kodeksu karnego w zakresie przestępstw seksualnych)*, [w:] *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*, red. V. Konarska-Wrzošek et. al., Warszawa 2010; T. Kalisz, A. Kwieciński, *Skazani z zaburzeniami preferencji seksualnych w polskim systemie penitencjarnym*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60; S. Lelental, *Kwalifikowanie skazanych do systemu terapeutycznego oddziaływania ze szczególnym uwzględnieniem skazanych za przestępstwa seksualne*, „Gdańskie Studia Prawnicze” XIX, 2008; J. Nawój, *Budowanie polskiego modelu oddziaływania na przestępców seksualnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006, nr 51; M. Płatek, *Postępowanie ze skazanymi z zaburzeniami seksualnymi. Prawo i praktyka państw Rady Europy, ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 69; J. Warylewski,

nauki w żadnym wypadku nie może powodować rezygnacji z aktywności w tym obszarze. Szczególnie dziś, kiedy proces zmian w szeroko rozumianym prawie karnym nabiera tempa, istnieje pilna potrzeba przedstawienia propozycji regulacji prawnych dotyczących tej grupy skazanych, które oparte będą na rzetelnych ustaleniach badań empirycznych, uwzględniających interdyscyplinarny charakter poruszanego zagadnienia. Zapotrzebowanie to zdaje się realizować z powodzeniem publikacja *Skazani z zaburzeniami preferencji seksualnych. Studium kar-noprawne i kryminologiczne*.

Struktura recenzowanej monografii oparta jest na pięciu rozdziałach poprzedzonych obszernym wprowadzeniem (ss. 24), a kończących się równie szerokim podsumowaniem i wnioskami (ss. 25) wraz z załącznikami oraz spisem tabel. Wydaje się, że przyjęty w pracy układ jest czytelny, a kolejność poszczególnych jej części jest wynikiem dobrze przemyślanej sekwencji zagadnień zgodnych z logiką.

We wstępie pracy autorka przybliży czytelnikowi jej założenia, porównawszy od celów i hipotez. Z lektury tych fragmentów książki możemy się dowiedzieć, że zasadniczym zadaniem monografii jest charakterystyka zbiorowości skazanych ze zdiagnozowanymi zaburzeniami preferencji seksualnych, którzy odbywają karę pozbawienia wolności w specjalnie dostosowanych do ich potrzeb oddziałach terapeutycznych polskich jednostek penitencjarnych. Te kryminologiczne ustalenia mają stanowić punkt wyjścia do określenia potrzeb tych skazanych oraz predyktorów ryzyka, na które mają być ukierunkowane oddziaływania terapeutyczne. Szwejkowska zastrzega jednak, że w swoim opracowaniu nie zamierza polemizować z ustawowym modelem postępowania z tego rodzaju skazanymi, pragnie jedynie zainicjować dyskusję na temat jego optymalnego kształtu, przy uwzględnieniu aktualnego stanu wiedzy w zakresie dyscyplin naukowych (psychiatria, psychologia, seksuologia, neurologia), które z racji swojej istoty muszą być wyznacznikiem regulacji prawnych w tej kwestii (s. 12–13). Wydaje się jednak, że autorce, przynajmniej w pewnych miejscach, udało się osiągnąć znacznie więcej dzięki przedstawieniu krytycznych uwag pod adresem obowiązujących

rozwiązań i przy jednoczesnym sformułowaniu własnych propozycji ich poprawy.

Lektura pierwszych stron książki pozwala zauważyć, jak ważny wątek w analizie zagadnień objętych tematem stanowić będzie kwestia szacowania ryzyka recydywy w omawianej grupie sprawców czynów zabronionych. Wyróżnienie pewnych czynników, które predysponują skazanego z zaburzeniami preferencji seksualnych do ponownego naruszenia porządku prawnego, w szczególności w drodze popełnienia przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, jest od pewnego czasu przedmiotem szczególnego zainteresowania nauki w krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. W Polsce publikacje podejmujące ten wątek nadal są nieliczne i można je określić mianem nowatorskich, w czego kontekście recenzowane opracowanie tym bardziej zasługuje na uznanie. Autorka pracy założyła, że analiza przeprowadzona w jej ramach ma doprowadzić do ustalenia, czy u skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych można wyodrębnić pewne cechy wspólne odpowiadające za ryzyko ponawiania przestępstw seksualnych lub popełnionych z motywacji seksualnej. Zestawienie informacji dotyczących skazanych z wiedzą o stosowanych wobec nich oddziaływaniach terapeutycznych miało też pomóc w przygotowaniu wniosków dotyczących prowadzenia specjalistycznych oddziaływań terapeutycznych w warunkach więziennych. W rezultacie, jak stwierdza się we wprowadzeniu (s. 15), będzie można podjąć próbę oceny, czy obecny model terapii jest adekwatny do cech skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych i uwzględnia ich swoiste potrzeby. W tym miejscu autorka sformułowała też szczegółowe cele, a także wiele hipotez badawczych dotyczących charakterystyki skazanych.

Z części zatytułowanej *Metodyka badań* dowiadujemy się m.in., jak wyglądały przygotowania i późniejszy przebieg badań realizowanych na potrzeby niniejszej książki, jakie grupy badawcze w rzeczywistości wzięły w nich udział, a także jakimi narzędziami badawczymi posługiwano się w ich toku.

Do badań wytypowano akta spraw (zarówno część „A”, jak i „B”) skazanych mężczyzn, u których zdiagnozowano zaburzenia preferencji seksualnych, a którzy w trakcie realizacji badań przebywali w jednym z sześciu oddziałów terapeutycznych (na siedem istniejących w Polsce),

w których prowadzi się specjalistyczne oddziaływania wobec tej grupy sprawców. Autorka uzyskała dostęp do akt po uprzedniej aprobacie dyrektorów jednostek penitencjarnych, jak również za indywidualną pisemną zgodą każdego ze 151 osadzonych, których dokumentacja była poddana analizie. W tym miejscu trzeba wyrazić zaniepokojenie i zdumienie sytuacją, kiedy dyrekcja jednej z jednostek penitencjarnych odmawia (bez uzasadnienia swojej decyzji!) przedstawicielowi uznanej instytucji naukowej zgody na przeprowadzenie na swoim terenie badań o dużym znaczeniu zarówno dla teorii, jak i praktyki penitencjarnej. Miejmy nadzieję, że ten odosobniony w skali kraju przypadek (być może spowodowany szczególnymi czynnikami sytuacyjnymi) nie przekreśli budowanego z mozołem wizerunku dobrej współpracy Służby Więziennej ze środowiskiem naukowym oraz transparentności i otwartości więziennictwa na tego typu inicjatywy. W badaniach postanowiono nie uwzględniać opinii samych osadzonych, co uzasadniono wieloma przyczynami (ich postawa, obawa przed zmanipulowaniem badacza, kwestie etyczne). Autorka zapewnia jednak, że ze względu na bardzo dobrą zawartość wspomnianych akt nie odbyło się to ze szkodą dla pełnych i wiarygodnych ustaleń.

Druga część badań opierała się na wywiadzie z osobami prowadzącymi oddziaływania terapeutyczne wobec analizowanej grupy skazanych, włącznie z kierownikami oddziałów terapeutycznych, w ramach których mają one miejsce. Pytania tam zawarte koncentrowały się wokół kwestii metod, technik i programów terapeutycznych oraz oceny wielu istotnych elementów dotyczących wykonywanej kary w kontekście prowadzonej terapii (klasyfikacja wewnętrzna, okresowe oceny postępów skazanego w resocjalizacji i terapii, prognoza kryminologiczno-społeczna, warunki odbywania kary w systemie terapeutycznym itd.). Oba autorskie kwestionariusze zostały zresztą dołączone do książki (s. 295–298).

Bardzo dobrze, że zasadnicze rozważania rozpoczęto od przybliżenia problematyki zaburzeń preferencji seksualnych (rozdział I). Wbrew obiegowym opiniom utożsamiającym przedmiotowe zaburzenia wyłącznie z pedofilią i automatycznie pozycjonującą ją w roli jedyne go czynnika etiologicznego przestępstw seksualnych skierowanych przeciwko nieletnim poniżej 15. roku życia, charakter tego zagadnienia jest o wiele bardziej złożony, co zresztą udowadnia M. Szwejkowska w swojej książ-

ce. W poszukiwaniu przyczyn tego rodzaju zaburzeń wskazuje ona na teorie biologiczne, społeczne i środowiskowe. Dokonuje także próby oszacowania epidemiologii ich występowania oraz powiązania z innymi rodzajami zaburzeń psychicznych i uzależnień w perspektywie wpływu na popełnienie przestępstw seksualnych. Ustalenie zasięgu występowania tych zaburzeń jest zadaniem niezmiernie trudnym z uwagi na różnicowanie stosowanych kryteriów diagnostycznych i problemy z uzyskaniem wiarygodnych odpowiedzi w trakcie badań ankietowych (s. 55).

W tym samym rozdziale przedstawiona jest klasyfikacja zaburzeń seksualnych w oparciu o dwa najpowszechniejsze wykazy opracowane przez Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne (DSM-IV-TR) oraz Światową Organizację Zdrowia (ICD-10). W obu wypadkach nie brakuje sporów i kontrowersji wokół przyjętych ustaleń i definicji. Dodatkowo, zgodnie z doniesieniami autorki, w najbliższej przyszłości oba wykazy w zakresie zaburzeń sfery seksualnej czeka istotna modyfikacja.

Rozdział pierwszy zamykają spostrzeżenia dotyczące oceny ryzyka powrotu sprawcy do przestępstw seksualnych. Jak już wspomniano, do zagadnień szacowania zagrożenia recydywą seksualną przywiązuje się dużą wagę w omawianej pracy. Trudno nie uznać tego podejścia za właściwe. W tej części omówione są czynniki tych zagrożeń (predyktory statyczne i dynamiczne), a także przybliżone, najczęściej stosowane w systemach penitencjarnych na świecie instrumenty strukturalnej oceny ryzyka (np. SVR-20, PCL-R). Autorka ocenia również wykorzystanie wiedzy i narzędzi dostępnych w tej dziedzinie w krajowej praktyce penitencjarnej, opiniowaniu oraz orzecznictwie sądów. Niestety wnioski płynące z tej oceny nie są zbyt optymistyczne.

Najbardziej obszerna część książki, rozdział zatytułowany *Kryminologiczna charakterystyka skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych*, stanowi efekt przeprowadzonych przez autorkę badań aktowych w wyznaczonych zakładach karnych w okresie od 16 lipca do 15 grudnia 2012 roku. Zaprezentowano tu wybrane cechy społeczno-demograficzne populacji objętej badaniem (wiek, stan cywilny, poziom wykształcenia, posiadanie potomstwa, zawód, źródła dochodu przed osadzeniem), przedstawiono charakterystykę stanu psychicznego skazanych i linii ich życia poprzedzającej pobyt w jednostce penitencjarnej. Na końcu podzielono skazanych na trzy podgrupy (skazani za seksualne wykorzysta-

wanie małoletniego poniżej 15. roku życia, z odrębnym uwzględnieniem wykorzystywania kazirodczego, oraz skazani za czyny tego rodzaju skierowane przeciwko osobom powyżej 15. roku życia) i zestawiono pewne prawidłowości (cechy), które są udziałem skazanych przypisanych do każdej z tych kategorii. Na uwagę zasługuje, dokonana niejako obok głównego nurtu analizy, charakterystyka (dość wąska z racji rodzaju wykorzystanych materiałów źródłowych) pokrzywdzonego przestępstwem seksualnym, która może być pomocna w dalszych, już bardziej szczegółowych, badaniach wiktymologicznych.

W kolejnym rozdziale swojej książki M. Szwejkowska postanowiła przybliżyć czytelnikom system regulacji prawnych znajdujących zastosowanie wobec sprawców przestępstw przeciwko wolności seksualnej, popełnionych w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych. O tym, że jest to konglomerat skomplikowanych rozwiązań prawnych, a jego właściwe stosowanie może przysporzyć trudności wszystkim uczestnikom postępowania sądowego, nie trzeba przekonywać. Już sam fakt, iż reakcja karnoprawna w ich wypadku może składać się z trzech elementów (niekiedy orzekanych łącznie, tj. kary pozbawienia wolności, środków karnych i środków zabezpieczających), świadczy o szczególnym charakterze tego postępowania. Nie sposób także nie dostrzec kontrowersji, jakie wzbudza w doktrynie, zwłaszcza po włączeniu farmakoterapii, środek zabezpieczający z art. 95a k.k., stosowany po wykonaniu kary pozbawienia wolności². Autorce udało się w sposób syntetyczny

² J. Długosz, *Obligatoryjna postpenalna izolacja sprawcy przestępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 7–8; K. Dudka, *Propozycja kastracji chemicznej sprawców niektórych przestępstw seksualnych a prawo człowieka do życia prywatnego i rodzinnego*, [w:] *Dylematy praw człowieka*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Warszawa 2009; P. Góralski, *Izolacyjne środki zabezpieczające stosowane wobec sprawców przestępstw seksualnych a prawa człowieka*, [w:] *Rada Europy a przemiany praw człowieka w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Jaskiernia, Toruń 2010; A. Kwieciński, *Wybrane zagadnienia związane ze stosowaniem i wykonywaniem nowego zabezpieczającego z art. 95a k.k.*, [w:] *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, red. B. Szczygieł, S. Lelental, Białystok 2009; S. Lelental, *Środki zabezpieczające orzekane i wykonywane wobec sprawców przestępstw seksualnych*, [w:] *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych. Księga Jubileuszowa Profesora M. Filara*, red. A. Adamski et. al., Toruń 2012; L.K. Paprzycki, *Środki zabezpieczające skierowane wobec sprawców przestępstw przeciwko wolności seksualnej, popełnionych w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych — także o potrzebie zmian*, [w:] *Nauki penalne wobec...*; K. Postulski,

przedstawić nie tylko zagadnienia dotyczące powyższych kwestii, ale także omówić rozwiązania prawne funkcjonujące w tym zakresie w USA i wywołujący ożywioną dyskusję w nauce projekt ustawy (dziś już obowiązującej) o postępowaniu z najgroźniejszymi sprawcami przestępstw. Szejnkowska podjęła się zresztą krytyki tego projektu, trafnie formułując zarzuty pod adresem poszczególnych przyjętych w nim rozwiązań. Pewien niedosyt może wzbudzać brak wyodrębnienia w pracy osobnej części i kompleksowej analizy kwestii karnowykonalnych. Jednak w obliczu zakreślonego tematem książki pola rozważań (studium karne i kryminologiczne) oraz tego, że tematyka postępowania wykonawczego jest przedmiotem analizy w różnych rozdziałach pracy, powyższa uwaga nie może w żadnej mierze stanowić zarzutu, a jedynie zachętę do szerszego podjęcia tego wątku, może nawet w ramach odrębnego opracowania monograficznego.

Tematyka rozdziałów czwartego i piątego koncentruje się wokół problematyki oddziaływań terapeutycznych podejmowanych względem skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych. Pierwszy z nich zawiera opis wybranych modeli terapeutycznych stosowanych na świecie w postępowaniu z tego rodzaju przestępcami (podejście kognitywno-behawioralne oraz leczenie biologiczne). Autorka nie ograniczyła się do przytoczenia założeń, na których opierają się te koncepcje, ale ukazała również ich tło historyczne, możliwe uwarunkowania społeczne, nie stroniła także od prezentacji pełni niepożądanych skutków mogących wyniknąć w drodze zastosowania każdej z metod. Dodatkowo podjęła próbę oceny efektywności tego rodzaju oddziaływań terapeutycznych.

W ostatniej części recenzowanej monografii czytelnik ma okazję porównania modeli terapii stosowanych w każdym z sześciu oddziałów terapeutycznych objętych badaniami. Z dużym zainteresowaniem odbiorców spotkają się na pewno doniesienia z badań nad oddziaływaniami terapeutycznymi prowadzonymi w warunkach izolacji więziennej, szczególnie że są one wzbogacone, niejako celem zilustrowania, o przykłady z praktyki penitencjarnej.

W podsumowaniu pracy autorka sformułowała dwanaście podstawowych wniosków dotyczących przede wszystkim postępowania ze skazanymi z zaburzeniami preferencji seksualnych i w mniejszym stopniu ich charakterystyki. Część z nich obnaża wprost błędy schematycznego postrzegania tej grupy przestępców (np. przekonanie, że sprawcy obcy dla pokrzywdzonego dopuszczają się czynów o mniejszym natężeniu przemocy — wniosek nr 1), inne będą wzbudzać kontrowersje w doktrynie (postulat rozszerzenia oddziaływań terapeutycznych o farmakoterapię — wniosek nr 9). Wiele dalszych można uznać za postulaty *de lege lata* i *de lege ferenda*, których realizacja z pewnością przyczyniłaby się do wzmocnienia efektywności systemowych rozwiązań dotyczących postępowania z tą kategorią skazanych.

Niewątpliwie lektura książki *Skazani z zaburzeniami preferencji seksualnych. Studium karnoprawne i kryminologiczne* potwierdza niezwykle profesjonalne podejście autorki do realizowanego tematu, świadczy o swobodzie w poruszaniu się wśród interdyscyplinarnych zagadnień z pogranicza prawa, medycyny i psychologii, a także o wypracowaniu rzetelnego warsztatu badawczego. W pełni można podzielić opinię znamienitych recenzentów wydawniczych, iż „powstała książka, której lektura niesie dla Czytelnika prawdziwą satysfakcję” (prof. W. Cieślak), a która jednocześnie znacząco wzbogaci polską bibliografię kryminologiczną w tym zakresie (prof. B. Hołyst). Należy wyrazić przekonanie, że nie tylko z racji aktualności podjętego tematu, ale przede wszystkim z powodu profesjonalnego jego opracowania książka Małgorzaty Szejewskiej znajdzie liczne grono odbiorców i zdecydowanie zasługuje na polecenie.

Adam Kwieciński